

Gyula képviselővel, hanem itt Leszkay András akkori aradi színgazgatóról van szó.
295. sz. : Vö. 119., 296.

302. sz. : Vö. 176., 275. sz.

303. sz. : Tapolczay Dezső a Vígszínház neves tagja — Kropacsek, Werndl, Mannlicher: a róluk elnevezett rendszerű előgyűverek tervezői.

306. sz. : A Magyar Szó és a Pesti Hírlap cikkeit érdemes volna röviden ismertetni.

308. sz. : Pálffy Béla : vö. 260., 261. sz.

311. sz. : A vasúti szerencsétlenség részletei : NN. febr. 20.

320. sz. : Vö. 49., 51., 64., 323. sz. stb.

322. sz. : A másutt is többször szereplő dr. Adorján Emil Leander néven népszerű váradai humorista író volt.

Végül néhány javaslatot szeretnék tenni a jegyzetek szerkesztésére.

Bár az újabb kiadási gyakorlatban szokatlan, a jegyzeteket helyesebb lenne közvetlenül az egyes cikkek után közölni, hiszen így rögtön, minden keresgélés nélkül megtalálhatnók a keresett adatokat. A kötetet úgysem forgatja senki folytatólagos, összefüggő olvasmányként, mint egy regényt, tehát a jegyzetek közbeékelése csak kényelmes lehet, nem zavaró. El lehetne ezzel kerülni az olyan, csak a sorszámozás teljessége kedvéért született jegyzeteket, amelyek egyebet nem tartalmaznak, csak megismétlik a cikk megjelenésének adatait.

Ezek közt hasznos lenne feltüntetni a keltezés mellett a megjelenés napjának nevét és a lap számát is (némely bibliográfia ezt közli), valamint a cikk rovatát, esetleg helyének oldalszámát. Ez utóbbi adatok jelölnek a cikk jellegét, jelentőségét. — A cikkek sorában mutatkozó hézagok esetleges

magyarozatául (ünnepek) s általában tájékoztatásul közölni lehetne a felülről időszak naptárát.

A cikkekben szereplő személyekre vonatkozó adatoknak a jegyzetekben való keresése során az olvasó egyszerű hiányokat tapasztal gyakran (s ilyenkor a névmutatóból kell az illetőnek utánanyomoznia), másrészt pedig azt látja, hogy természetesen sok az ismétlődés, s emiatt a folytonos utalások nehezítik meg a keresését. Sokkal egyszerűbb és hasznosabb megoldás volna a mostani Névmutató kibővítése a kötetben említett személyekre vonatkozó kis adattárra, ahol csak egyszer kell a szükségeseket elmondani róluk, de fel lehetne tüntetni a nevek előfordulásának lapszámait is. Ilyen összesítő névjegyzéket lehetne adni végül az utolsó kötetben.

*

Megjegyzéseink talán fölöslegesen aprólékosnak, jelentéktelenségeket bogarászónak látszanak. A kritikai kiadás lehető hibátlan-sága, használhatósága és értéke azonban a részletek helyességétől, sokszor apróságoktól is függ. Az a szándék vezetett bennünket, hogy szempontokat adjunk a következő kötetek tökéletesítésére. Amilyen örvedetes és jelentős tény az, hogy megindult Ady teljes életművének föltárása és összegyűjtése, amely hatalmas lendületet, ösztönzést és lehetőséget fog adni az Ady-kutatásnak, s teljes alakjában mutatja majd meg a költőt, annyira kívánatos és szükséges az is, hogy ez a nagyszabású vállalkozás méltán és Adyhoz méltóan viselhesse a kritikai kiadás nevet.

Kovalovszky Miklós

SZABÓ PÁL ÖNÉLETRAJZI REGNYÉRŐL*

Szabó Pált legismertebb mai íróink között tartjuk immár számon. Népes olvasótáborának nagy érdeklődése előzi meg újabb és újabb műveit, így írói pályája delén elkezdett önéletrajzi regényét is. Nemcsak kifogyhatatlan elbeszélő-készségéért, egészséges és rejtőzködő humoráért szeretik az olvasók. Stilis-formai erőnyeit, megjelenítő módszerét, hangulatteremtő költői képeit sem elegendő méltatnunk. Kevés írónk akad, aki annyira benne él a mában, s olyan szenvedéllyel keresi az igazságra, szépségre törő emberi szív legrejtettebb zugait, mint ő. Az *Isten malmai* a felszabadult magyar falunak első, átfogó epikus ábrázolása volt, s ennek kitérő foly-

tatása, a *Tavaszi szél*, *Nyári zápor* s *Új föld* a szocializmus útjára lelt parasztság hangját tolmácsolta.

A jelen izgató problémáihoz nyúlni : Szabó Pál művészetében kezdettől meglévő erény. Nehéz küzdelmekkel teli, jó ideig a kritika által sem segített írói útja ezért is nagyon tanulságos. Jókai és Gárdonyi idillikus parasztábrázolása és a zsákutcába jutott népszínművek ártalmatlan, naiv parasztfigurái, romantikus betyárjai után, Móricz Zsigmonddal s a közvetlenül paraszti sorból feltörő népi írókkal — így Szabó Pállal — merőben új parasztábrázolás kezdődött a prózában. Újszerűségét csak kiemeli irodalmunk szabadságharc utáni, lassú fejlődésének ténye. Ami Petőfi Sándor költészetében megvalósult — a nép uralomra jutása —,

* Nyugtalan élet I—II., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954—55.

az a regényben csak Móricz Zsigmond kurucos-népies patriotizmusával kezdődött el. Ismeretes, hogy nálunk a haladás gondolata a költészet szárnyán repült legmesszebbre a felszabadulás előtt. Mikszáth népiessége különbözött a patriarchális-feudális népiességtől, de nála az „Istentől megáldott paraszt zsenik” epizódokba, perifériára szorultak, s a nép történelmi igazsága, elhivatottsága csak az író anekdotikus meséiben és kiszólásaiban tártul fel.

A nagy gazdasági válság évében, a bethleni konszolidáció összeomlása idején Szabó Pál regénye, az *Ember*ek hozott elsőnek hírt a népből, természetesen hangon a paraszti életforma térségéről, a földért küzdő parasztsók elnyomódottságáról. A hivatalos irodalom szemében vakmerőnek, de mások szemében is elképesztőnek tűnt e szókimondás, az ezeréves juss követelése a történelem jogán. Móricz Zsigmond pedig kitörő örömmel fogadta realizmusát, a nincstelen zsellérek és szegényparasztsók belülről fakadó rajzát, s a Nyugatban így írt róla: „*Szabó Pál, aki írta, hat elemi végzet; kisgazda. Van neki egy hold földje. Egyetlenegy a magyar birodalomból. Van neki egy talpatnyi földje! És azon a földön úgy meg tudta vetni a lábát, hogy az övé az egész falu. Övé minden embere, férjfiak és nők és gyermekek, és az övé minden hangulata... Hogy hozzon valamit az élő igazságból, amely ott szunnyad a nép lelkeiben és életében.*” S a művek egész sora — közte a jelentősebb *Papok, vasárnapok, Őszi vetés, Lakodalom—Keresztelő—Bölcső* c. trilógia és a *Harangoznak* — közvetítette leghitelesebben a harmincas évek falujának levegőjét, gazdag belső világát, lelkületét.

Élet és mű szoros egységet jelentett mindig Szabó Pál epikájában: miként legtöbb regényhőse, a biharugrai „alsósorról” indult el, a paraszti nyomorúság mélyéről tehetsége, önérzete révén emelkedett íróvá, szervezte az agrárszocialista mozgalmat — s ide világitott be írásaival. „Kezdő író voltam, de fiatal író nem” — mondotta egyszer, s valóban, harminchét éves korában, nagy élet-tapasztalat birtokában írhatta meg első művét. Élete, harca egy volt az alsósoriakéval, s ez is biztosítéka volt annak, hogy ne essen az úri csábítás és demagógia örvényébe. Szabó Pált csendőrök üldözték, könyveit is elárverezték adóhátralék címén, mégis Juhos Marika és Góz Jóska tiszta szerelmében vallott acélos hitéről, emberségéről, életszeretéről.

Kontúrjaiban ismerjük már Szabó Pál életútját műveiből, hisz az író az általa megrajzolt alakokban, jellemeiben vall önmagáról, és ezeknek sorsában mondja ki ítéletét a világról. Az önéletírás önmagában még a szokványos írói feladat: a pálya delén

vagy végén szinte kötelezőnek véli mindenki saját életének megírását. (Legfeljebb Veres Péter tér el a megszokottól, aki a *Számáddal* kezdte.) „Ideje megnézni a mélységet, ahonnan felfakadtak a betűk, mint soha nem szűnő forrása való vagy vélt szépségeknak és igazságoknak” — írja Szabó Pál is expozíciójaként. Mégis, az új élmények friss erejével ragad meg bennünket, önéletrajzi regényciklusa eddig megjelent kötetekben. Hatvan év, ilyen küzdelmes élet, s az *Új föld* távlatából nyújt számadást, segítségül hívva kifejező eszközeinek legjavát; elsősorban tehát innen van frissesége és hitele. Az önéletírás az irodalomtörténésznek is nélkülözhetetlen forrásanyaga, e műfaj a jobbakkézi irodalomtörténeti és kortörténeti — itt ezenkívül néprajzi — dokumentum is egyben. Rávilágít az író egész munkásságát, törekvéseit, hőseit kíváltó, meghatározó mozzanatokra. A regény hőse közvetlenül maga az író, benne és körülötte kel életre minden szívéhez nőtt, elképzelt hőse.

Az írónak is, mint minden embernek, önmagáról van legtöbb élménye, ismerete. De ne gondoljuk, hogy az önéletrajz írója számára ez a tény nagy könnyebbéget jelent. Az egyedi, szubjektív élmények tengeréből kiválogatni a mások számára is leglényegesebbeket, tipikussá emelni az egyedi cserőt, igen nehéz művészi feladat. De Szabó Pált már átsegíti a szocialista-realista alkotó módszer fegyelme a műfaj buktatóin, s műve így nemcsak a szubjektív élmények sorozata, hanem az objektív valóság tükré is egyben.

Önéletrajzi regényciklusa első két kötetében a századvégi, feudális maradványokkal teli magyar kapitalizmus és imperializmus korába vezet vissza. A nagyjából még idilli, felhőtlen gyermekkortól az első világháború bakakáplárjáig kísérelhetjük útján. Kezdetben a gyermeki tudat oly szűk, hogy első élményeinket, emlékeinket csak sejtések alapján tudjuk emlékezetünkbe idézni. Másrészt, az író maga is érzi, hogy az „örömteli” gyermekkor ábrázolásában leginkább kísért a szubjektívizmus, s ezért első hézagos, jobbára a család belső életére utaló emlékeit helytörténeti és családtörténeti adatok krónika-szerű feldolgozásával próbálja ellensúlyozni. Az első kötet elején az olvasó el is téved a történelmi adatok és a gyermeki fejlődés ábrázolása közti írói csapongásban. A későbbiek során viszont már szerves egységbe teremődik a gyermek fejlődése, s a fejlődés reális, objektív bemutatásához szükséges tipikus környezet. S így a sokoldalú ábrázolásban feltárulnak emberi sorsok, a századeleji parasztság nyomorának és útkeresésének történelmileg hű képei.

Régi sebeket, fájdalmakat szaglat fel az író. Az érzékeny lelkületű gyermek csupa

szorongást, félelmet érez a falu megmerevedett világában; örökös rémképekkel küszködik. Nem érti még, csak szenved az életet, a sok sirást hallva, s a család izgatott légkörét látva.

A nép másik arcát, lelkét a Sárrét keleti nyúlványán életre kelő, egész népmese- és mondavilág tárja fel. Arany Toldija itt verte agyon a farkast, itt született Kínizsi, a híres törökverő. Biharugra ősrégi település, a törökkor emlékeit őrzi. Szabó Pál még ma is sajnálja, hogy Arany János nem Kínizsit választotta népi hőseül, akinek hírét gyermeki játékaiból ismerte meg. Kínizsi Pálról kapja ugyanis első történelmi leckéjét, öreg parasztok szájából. S felejthetetlenül zűg által rajtunk a legszebb jelenet, amikor apja, ez a magános, nyugtalan próbálkozó — ló-tartó gazdából lett halász, vízör, méhész — szeretettel s bölcsességgel vezeti be „tudományába”: a csillagos ég ismeretébe, a besekőrösi táj szépségeibe, s a különböző munkafogásokba.

A bihari táj történelmében s a gyülemlő emlékekben, mint cseppben a tenger, sorra bomlanak ki az ország problémái. A falu harca a kastéllyal, földbirtokkal: nemzedékről nemzedékre szálló örökség. De ott a másik hatalom, a szikes talaj is. A grófi terjeszkedés következtében a falu lassan kiszorul a termékenyebb földről, s a szikes hihetetlen szorgalommal, gyöttrő munkával próbálja megvetni a lábát. Akinek még ez sem jut osztályrészül, vagy nyugtalanabb, a városba menekül altisztnek, portásnak, kocsisnak. A kapitalizmus törvényei, a munkalehetőségért való versengések falut falu ellen hajtának: a szegényebb falvak leszorítják a napszámbért. (Ugyanezt ábrázolja Szabó Pál a Trilógia híreskubikos-jelenetében, amikor még a szervezett kubikosok is kinulázzák Gőzékát.) S ha jut is részesaratás, már a tizenharmaidik kereszt után részelenek. A munkanélküliek egy részét felszívják a városi és komádi gyárak.

Szabó Pál régebbi írásai — bármilyen mélyen tárták is fel az anyagilag és szellemileg elnyomorított parasztság helyzetét — sohasem voltak olyan sötét tónusúak, mint a falukutatóké általában. Amint írja egy helyen, nem volt életének olyan gyötrelmes kora, melyben egy pillanatra is elveszítette volna hitét az emberben s magában az életben. Ispánok mindenhatósoktak regényeiben, a mindennapi kenyérhajszában próbálódott a szerelem, de hősei már nem kutyafalazatú, szolgálattelkü emberek. A *Papok, vasárnapok* Zákány Istvánja úgy küzd az egyke ellen, hogy a grófi birtok ellen hirdeti az ígét. Ádám János parasztképviseelő pedig így vélekedik a *Tíz esztendő*-ben: „azért ember az ember, hogy próbálja a változást

befolyásolni”. A *Talpalatnyi föld* szerelmi idillje, az igaztalan világot legyőző szerelem idillje is a jövőbe szántó holnapot idézi. Mégis, Szabó Pál bizakodása, optimizmusa a felszabadulás előtti műveiben néha naronyik, paraszti különállással párosult. Így a *Békalencse* paraszthőse, Hajdú Sándor nem nő igazi, népi hőssé, valójában nem ütközik meg az úri világgal, csupán lenézi azt, s a maga szűk, provinciális világába való bezárkózásával védi tisztaságát, becsületét. A megmerevedett paraszti erkölcsökre való menekülés (az úri világ elfakulása, a *paraszti* megdicsőülése) akkor — a munkásosztálytól való elszigeteltsége, s a gerinctelen „középosztályból” való kiábrándulása miatt — jogos és érthető volt. Szabó Pál őszintén feltárja a *Nyugtalan élet*-ben, hogy Pesten, a hadimunkán se találkozott a szervezett, ipari munkássággal. 1945 után, a házára lelt parasztság írójának nincs már szüksége a paraszti különállásra. Így Szabó Pál hangja teljes felszabadultsággal cseng; átüt rajta a ma derűje, ereje. Csak a mi világunk fényénél érthető ez a művészi felszabadultság, s hogy miért keresi a *Nyugtalan élet*-ben is olyan buzgalommal a szépet, a lélekemelőt, az emberséget. *Az író, amire vágyik, ami után szalad, amiért él: a sirás nélküli emberi élet.* (I. k. 9. l.) *S most, könyörtelen kézzel újra felszaggatok a lelkemben minden régi sebet, hogy hadt egészen a régi fájdalom, hát megborzong a bőröm, nagyon, nagyon fáj. Ha olyan hangom volna, hogy bele tudnám ordítani a világba, beleordítanám, hogy mindent, még a halált is inkább, de a régi életet, azt az életet nem!* (I. k. 66. l.) S a háborúban, a román Janku tiszthelyettes és a magyar káplár barátsága a népek egymásra találása mellett azt is példázza, hogy a háborútól ocsmány korban mégis van emberi jóság.

Szerkesztői készsége a Trilógiáig (1941—42) szinte kizárólag a drámai sűrítettségű elbeszéléseiben volt hibátlan; társadalmi regényeinek főcselekményét mozaikokká szabadalták a szabadosan sorjázó epizódok, anekdoták. Művészi felfogás és prófétai nyugalanság szülte ezt. A sürgető témák özöne várt a népi írók tollára, és főgondjuk: minden eszközt a politikai harc szolgálatába állítani. De a *politikai* cél jobban összefűzte őket, mint a valóság *művészi* felfogására vonatkozó elveik. Szabó Pál — a népi írók művészeti, esztétikai elvekben még inkább megoszlott táborában — az érzelmek oldaláról közeledett a valósághoz. Az emberi jóság, tisztaság, lelki gazdagság megőrzése vezette, s mindannak gyűlölete, ami lélekölő. Szabó Pál maga megvallja a *Nyugtalan élet*-ben: úgy tört fel az irodalomba, ahogy minden ember széptételt, atalkítja a szürke, reménytelen jelent reménységre. Innen van

stílusának erősen költői, lírai jellege. A népi írók köréből sem értették meg líraiságát, akik a képzeletet kizárva, az empirikusan észlelt valóság legmindennapibb, puritán eszközökkel való feltárását jelölték ki ars poeticaként. A „középutasok” pedig „tenden-
ciózussága” miatt, az „átlátszó szándék” címén becsüretltek.

A kritika nem véletlenül állította szembe Szabó Pált Veres Péterrel, de valamit szem elől tévesztett: az írói *egyéniiséget*. Mi sem riadunk vissza az összehasonlítástól, de első-sorban nem az értékérés jegyében hanem a rokonvonásokon túl, két erős egyéniség, stílusirányzat elhatárolása kedvéért tesszük ezt. Veres Péter publicisztának indult, Szabó Pál szépírónak. Előbbit a külső világ izgatta jobban, Szabó Pál az emberi lélek, a belső felől közeledett az objektív valóság tényeihez. Veres Péter fegyvermezzetben szerkeszt, gondolatokban súlyosabb, Szabó Pál oldot-tabb, líraibb. Azt mondhatnánk, a felszabadulás előtt kiegészítik egymást. Egyikben az epikai-kronikai gazdagság a szembetünőbb, másikban a megjelenítő készség, fantázia s drámaiság. 1945 után már nem a kölcsönös kiegészítésnek, hanem két egyéniség, tehet-ség teljes kibontakozásának lehetünk tanúi. Szabó Pál műveiben is létrejön a külső és belső világ rajzáinak helyes aránya, a sok-oldalú ábrázolás. Anekdotikusan kerekített melléktörténetei, epizódjai már nem nőnek a főcselekmény fölé, hanem azt erősítik. Így a *Nyugtalan élet*-ben, ha minden alaknak „külön” kis története van is, az anekdotikus betétek a népi szólás-mondásokkal együtt sajátos funkciót töltenek be: a jellem állandó jelzőjéül szolgálnak. Az epizódok élesebbé teszik, felerősítik a jellemet, s a jellemrajzon keresztül a mondanivalót.

Ma már nem kétséges, hogy a líraiság Szabó Pál művészetében általában nagy érték, a sokoldalú ábrázolás eszköze. De az önéletra-
rajzi regényből néhány példa arra figyelmeztet, hogy a szubjektív élményeket, érzelme-
ket, tapasztalatokat nagyritkán nem sikerült a társadalom átfogó, epikus ábrázolásá-
nak szintjéig objektívnálnia. A második kötetben az érzelmek gazdagsága, a gondol-
latok líraisága nem töri meg a cselekmény
sodrát. De az első kötetben sok az emlékek,
helyzetek impresszionista egymásutánjától
okozott mozaik-szerűség. A társadalmi kör-
nyezet tipikus, átfogó bemutatása érdekében
nagyobb fegyvermezzettségre kell törekednie a
szocialista-realista igényű írónak. Először is
az ilyen, impresszionista nézetek felszámolá-
sára: *A pillanatot az élet közepe, ebből indul
ki múlt és jövő. Az öröme, szomorúságok
ebbe a pillanatba kapaszkodnak vissza, a
pillanatot megmérhetetlen, tehát végtelen.* (I. k.
6. l.) — *Még csak azt se keresgélem, hogy mi*

*szébb, mi jellemzőbb, mi fontosabb, a pusztá em-
lékezés válogassa, ahogy akarja.* (II. k. 109. l.)

Ennek a félre vivő szemléletnek következe-
ménye az első világháború provinciális,
paraszti bírálata. Mély döbbenet, asszonyok
sírása fogadja a bihari faluban a háború
kirobbanását. A parasztkatonák gyűlölik a
Monarchiát, s a magyar úri hatalmat. Az író
történeti hűséggel ábrázolja, hogy a falu
konzervatív erkölcei szerint szégyen fel-
mentettnek lenni. Gyávának, s a közösségből
kilógónak nézik, aki „nem esett be”, azaz
nem vált be a sorozásnak. Mégis, egyoldalúan
időz Szabó Pál a „hát, ha muszáj, meg-
tesszük” elv alaján, „becsülettel” helytálló
„parasztrongyok” megjelenítésénél. Mi taga-
dás, a parasztkatonák a lengyel mocsarakban,
az Isonzónál vagy a dalmát Karszton kemény-
en álltak a sarat. Keménységükben benne
feszül Ady Mesebeli Jánosainak gyürkőzése, de
beleveggyül ebbe a fellengzős magyar „kivagyí-
ságból” is valami, s a háború misztikus,
„nemzeti” színezet nyer. Azt kell hibáztat-
nunk, hogy az író ítélete lezárul alakjainak,
hőseinek látóhataránál. Továbbá, hogy *teljes*
glóriába vonta a parasztkatonák ilyenfajta
passzivítását, s benne a maga moralizálását:
*A mi paraszti társadalmunk . . . kilencven
százaléka az a nagy massa, amire számítani
lehet a nemzeti létezésnek minden frontján.
Aki nagy tömegében szidja a királyt, a kor-
mányt, kiváltképpen az adózást, s mégis fizeti
az adót, mondván, hogy mégis fenn kell tartani
az államot, s adót fizetni muszáj . . . A nagy
többség se szeret kimenni a frontra . . . mégis
kimegyen . . . S a mindennapi front élete
valóban olyan választalat épít fel közte s az
ellenség között, hogy elhiszi, hogy az tényleg
ellenség.* (II. k. 206. l.) Ady sem gyűlölte
cseket a tudatlan, elváltak embereket, a
„nótázó, vén bakákat” — akik „hősön . . .
Mindig a Halálba loholtak S el nem hagyta
őket a nóta” —, de lélekbe markoló, keserű
szájizzel szólt tehetetlenségükről: *Miért?
kiért? mikor?: erősen Álltak, mert így ren-
delték el.* — E szemléleti hibára azért is
kell rámutatnunk, mert a mű nagyobb része,
s „neheze” még hátra van.

A megújódott, mai irodalomban és Szabó
Pál írói pályáján kimagasló alkotásnak érzett,
de még befejezetlen mű első kész darabjairól
csak vázlatos képet alkothatunk. Nem
rajzoldhatótt ki előttünk a ciklus egészének
konceptiója, kompozíciója. A mű halhatat-
lanságát is majd az idő dönti el. De Szabó
Pál — eddigi részletekből is kivilágó —
realizmusa, önéletra-
rajzi regényének szépsége
és igazsága megérdemli, hogy az irodalom-
történész is frissiben figyeljen fel rá. Jóleső,
szívből jövő, lelket üdítő írás. A múlttól szól,
de benne a jelen fénye is. Várjuk folytatását.
Szalai Sándor